

Автопрезентація творчої особистості як стратегія збереження української ідентичності в чужомовному світі

Віра Просалова

Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Вінниця – Україна
v.prosalova@donnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8498-7719>

Ярослава Григошкіна

Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Вінниця – Україна
ya.hryhoshkina@donnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2180-0800>

Autoprezentacja osobowości twórczej jako strategia zachowania ukraińskiej tożsamości w obcojęzycznym świecie

Wira Prosałowa

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica – Ukraina

Jaroslawa Hryhoszka

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica – Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest sposobom autoprezentacji pisarzy ukraińskich, którzy po II wojnie światowej kontynuowali swoją działalność twórczą za granicą. Celem niniejszego badania jest określenie czynników wpływających na autoprezentację pisarzy ukraińskich oraz najbardziej przetestowanych modeli autoprezentacji w obcym świecie. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że pisarze wybierali przede wszystkim tradycyjne modele autoprezentacji, zastępując własne imiona i nazwiska literackimi. Najczęściej pojawiały się pseudonimy, dzięki którym możliwe było aktualizowanie w pamięci toponimów rodzinnych. Autoprezentacja za pomocą celowo wybranego pseudonimu pozwoliła artystom prześladowanym w Ukrainie chronić swoich bliskich, uniknąć deportacji i zwrócić uwagę czytelników na problemy przetrwania zniewolonego narodu. Społeczny kontekst działalności

twórczej, doświadczenie życiowe i indywidualne cechy pisarzy, którzy swoją pasję skierowali na rozwiązywanie problemów narodowych, wpłynęły na autoprezentację w warunkach obco-etnicznych.

Słowa kluczowe: autor, autonym, autorefleksja, autoprezentacja, pseudonim

Self-presentation of a creative personality as a strategy of preserving Ukrainian identity in the foreign language world

Vira Prosalova

Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia – Ukraine

Yaroslava Hryhoshkina

Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia – Ukraine

ABSTRACT. The article is devoted to the ways of self-presentation employed by Ukrainian writers who continued their creative activity outside their homeland after the Second World War. The aim is to identify the factors that influenced the self-representation of Ukrainian writers and the mostly frequently employed patterns of self-representation tried in the foreign-language world. The study found that the writers primarily chose traditional models of self-presentation, replacing their own names and surnames with literary ones. The most frequent pseudonyms were those that allowed them to actualise the names of their birthplace. Self-presentation with the help of a deliberately chosen pseudonym allowed artists persecuted in Ukraine to protect their loved ones, avoid deportation, and draw the reading community's attention to the problems of the survival of the enslaved nation. Self-presentation in non-ethnic conditions was influenced by the social context of creative activity, life experience, and individual characteristics of the writers, who directed their passionate energy towards solving national problems.

Keywords: author, autonym, self-reflection, self-representation, pseudonym

Народити Україну як реальне, земне тіло, створити ваговиту планету української духовної і політичної державності – це значить довести можливість неможливого.

Ігор Костецький

Постановка мети та завдання. У цій студії звернемо увагу на те, як українські літератори, які змогли вирватися з лещат тоталітарної системи, що нещадно нищила всіх інакодумців, намагалися презентувати себе й Україну – географічно втрачену, проте духовно відчутну – в іноетнічному світі. “Страхіття й травми недавнього минулого, – наголошує Григорій Грабович, – неминуче почуття вини за те, що тобі вдалося вижити й утекти на свободу, коли

так багато людей згинувало або залишилося позаду – й у висліді, глибинна, не інтелектуальна чи моральна, але попросту органічна потреба бути свідком, сказати світові, що сталося...” [Hrabovych 1993: 13].

Мета цієї розвідки – виявити, які способи самопрезентації автори обирали, щоб, з одного боку, гідно представити себе і свою країну, з іншого – не нашкодити собі та рідним, які лишилися в Україні; визначити найбільш апробовані моделі автопрезентації українських письменників-експатріантів.

Обраний аспект дослідження має міждисциплінарний характер, адже стосується не лише літературознавства, а й соціальної психології, що розглядає самопрезентацію як певний тип поведінки, наслідок впливу певних мотиваторів, які задовольняють запити творчої особистості. Для досягнення поставленої мети враховуємо соціологічний метод дослідження, який розглядає художню літературу як одну із форм суспільної свідомості, спроможну допомогти у „вирішенні” складних проблем соціального буття, порівняльно-історичний метод, який допомагає простежити вплив суспільно-політичних катаклізмів на долю експатріантів. Для виявлення зв’язку між обраною моделлю самопредставлення та життєвими перипетіями письменника застосуємо біографічний метод, що дозволяє розкрити, як втрата ґрунту під ногами, зумовлена, наприклад, розкуркуленням родини, репресіями, вивезенням на примусову працю до Третього Рейху та іншими причинами, спричинила потребу вербальної репрезентації особистого досвіду.

Актуальність цієї студії зумовлена необхідністю літературознавчої рефлексії процесів автопрезентації, які українські письменники продемонстрували за кордоном у повоєнний час, потребою виявлення найбільш вдалих моделей самопредставлення для актуалізації національних проблем, урахування їхнього досвіду для успішного просування творчості сучасних літераторів.

Загроза репатріації та її вплив на поведінку експатріантів. Після Другої світової війни різні репатріаційні комісії влаштовували справжнє полювання на переміщених осіб. “Нас тут сотні тисяч таких, що не хочуть вертатись, – акцентував Іван Багряний. – Нас беруть із застосуванням зброї, але ми чинимо скажений опір, ми волиємо вмерти тут, на чужині, але не вертатись на ту «родину». Я беру це слово в лапки, як слово, наповнене для нас страшним змістом, як слово чуже, з таким незрівнянним цинізмом нав’язуване нам радянською пропагандою” [Bahrianyi 1946: 3–4].

Про загрозу репатріації та відчайдушний опір тих, хто не хотів повертатися в Радянський Союз, доповідала письменниця, перекладачка Оксана Соловей на конференції в Іллінойському університеті, процитувавши лист від 29 березня 1946 року доньки репресованого письменника Костя Буревія – Оксани, який наводимо як свідчення очевидці:

Вчора й сьогодні у нас розгортаються страшні події. З'явилося військо, щоб забрати людей за списком, що його суди прислали совети. Наші сказали, що робитимуть опір, що добровільно нікого не видадуть. Тоді на подвір'я в'їхало кілька великих машин з солдатами, 4 танкетки, сила малих джипів. Будинок оточили кількома кільцями. На території (табору) було 500 солдатів. [...] Дві з половиною години продовжувався опір. Багатьох сильно побито: Ф. П. поламано ребра; Чалишева ранили прикладом у голову; дружину Демчика вдарили в живіт. Набрали три машини мужчин (43 особи) і повезли в супроводі танків і легкових машин. [...] Страшне те, що комісія цілком не орієнтується у внутрішній політиці советів. Вони так спокійно приговорюють людину до повороту, не розуміючи, що це на смерть" [Solovey 1991: 197].

Інформацію про відчайдушний опір депортації, яку чинили переміщені особи, опублікував тижневик *Українські вісті*. "У дописі «Могили жертв репатріації» йдеться про цвинтар біля табору в Мюнстері, на якому поховано 79 жертв репатріації 1945 р., тих, що заподіяли собі смерть, коли їх силою хотіли забрати червоні напасники... Майже на кожному хресті над могилами майорить тризуб" [Kozak 2013]. Експатріанти боялися як депортації, так і можливої ліквідації навіть за кордоном, адже в багатьох країнах доволі успішно діяли радянські спецслужби, які знешкоджували так званих ворогів. "Згадаймо, скажімо, долю відомого поета, перекладача, політика, дипломата, історика, публіциста, чільного діяча Центральної Ради Максима Славинського, якому довелося під конвоєм повернутися до Києва тільки за те, що вважав українців «останньою стіною проти більшовиків», послідовно відстоював ідею відокремленості від Москви як білої, так і червоної" [Proslova 2024: 216]. У нелюдських умовах утримання він помер у Лук'янівській в'язниці, так і не дочекавшись вироку.

У новому оточенні експатріанти зіштовхнулися з багатьма проблемами. "Ми живемо в малокультурних умовах, у тісноті, не маючи власного кутка, часто серед руїн найбільш поруйнованих міст, zagrożені постійною небезпечкою втратити навіть той куток з твердим ложем, де провізорично прихилили свої голови, – писав Юрій Клен, за ім'ям якого ховався Освальд Бургардт. – Ми люди без імені й держави, без громадської приналежності. А проте вперто стоїмо на своєму мандрівному шляху й не хочемо збочити з нього. Ми ладні піти світ за очі, за океани, у краї тропічні чи полярні, аби не вертати додому, – це явище, яке не має прикладу в історії. І в цих важких умовах життя, віддані на ласку чужих народів, ставши перехожими гостями – ми далі творимо свою культуру" [Klen 1991: 47]. При цьому письменники намагалися виконати своє місію – творити українську духовну культуру поза Україною, в умовах бездержавності брали на себе функцію речника невідомої світу країни.

Літературознавець, геолог за фахом Любов Дражевська, яку аж двічі відраховували з вищих навчальних закладів (перший раз – через батька, оголошеного „ворогом народу“, другий – через арешт чоловіка Юрія Лавріненка), так описувала перші кроки колишніх політв'язнів, військовополонених, ос-

тарбайтерів та членів їхніх родин у США: “Чого тільки не робили новоприбулі. Чимало жінок працювало на швейних фабриках. Скульптор С. Литвиненко, автор надгробного пам’ятника Франкові у Львові, фарбував помешкання; художник П. Холодний варив їжу для мух-дрозофіл у лабораторії генетики в Колумбійському університеті; учена-ботанік Наталя Осадча-Яната прибирала офіс разом із письменником Ю. Косачем” [Drazhevska 1991: 8]. Сфери виробничої діяльності експатріантів були, звичайно, із категорії низькооплачуваних: Василь Чапленко та Левко Чикаленко прибирали у шпиталі, Оксана Соловей мила посуд, Микола Понеділок продавав морозиво, мив посуд, але, незважаючи на це, літератори були одержимі бажанням розповісти світу про пекло тоталітарної дійсності, з якого їм пощастило втекти.

Найбільш обачливі з них змінювали відомості про день і місце свого народження, окремі літери у прізвищі, як, наприклад, Василь Гайворонський, який завдяки цьому став Гайдарівським, свідомо перекручували деталі біографії, творили нову, відмінну від справжньої. Заінтригований таємничою подібністю прізвищ *Кошельник* та *Кошельняк*, після довгих пошуків Василь Горбатюк зміг установити, що дуже обережний Юхим Кошельник свідомо змінив деталі свого родоводу та літеру у своєму прізвищі. “Юхим Кошельник знав: факт його перебування за кордоном, в активній літературній, культурно-громадській діяльності може недобре відгукуватися в долях його численних родичів, що залишилися в Радянському Союзі. Тому прибрав собі інші ім’я та по батькові, трохи змінив прізвище, не вказував точного місця свого народження” [Horbatiuk 2006]. Про це писав у примітках і Віталій Мацько, який листувався із дружиною письменника: “Юриняк так приховував своє походження і справжнє прізвище, що в листі до мене Паша Ємець [тобто його дружина. – *Примітка авторів*] не могла назвати справжнього прізвища й місця народження Юхима Кошельника” [Matsko 2012: 106].

Корегувала відомості про себе й Емма Андієвська, яка в дитинстві стала свідком розстрілу свого батька, тому скористалася прізвищем вітчима, дещо змінивши його. Змушений був змінити ім’я і прізвище письменник-мемуарист, автор книги спогадів *Харків, Харків...* (1977, 1992) Олександр Семененко, який у період німецької окупації був міським головою, тому для уникнення розправи несподівано став Олексієм Змененком. “Письменники-експатріанти, хоча й прагнуть порвати з національним каноном, – вважає Галина Сиваченко, – приносять в еміграцію традиції і здобутки власної культури. З іншого боку, вони збагачують рідну культуру, навіть перебуваючи поза її межами...” [Syvachenko 2003: 253]. В іноетнічних умовах, особливо в багатомовних країнах, таких, як, наприклад, Швейцарія, Канада чи США, експатріант перебував у стані одночасної ідентифікації з кількома етносами, що давало йому можливість поглянути на своїх співвітчизників сторонніми очима.

Самопрезентація як система дій для актуалізації у читацькій свідомості знаків українського простору. Для українських експатріантів автопрезентація набула особливого значення, адже літератори перебували в іноетнічному оточенні і прагнули донести до читача справжню картину того, що відбувалося за залізною завісою. Під автопрезентацією маємо на увазі набір методів і стратегій самопредставлення, до яких, зокрема, вдавалися письменники, щоб викликати в читачів певне враження про себе, досягти бажаного ефекту.

Якщо своїм прізвищем творча особистість завдячувала батькам, то для вдалої автопрезентації вона могла скористатися прибраним ім'ям, створеним на свій смак. Найбільш показовими для актуалізації проблем своєї країни були псевдоніми, в яких справжнє ім'я та прізвище автора було "змінене узагальнювальною вказівкою на національність" [Dei 1969], як, наприклад, у Володимира Дорошенка, який, як і його попередник Михайло Драгоманов, обрав для самопрезентації псевдонім Українець. Свою національну приналежність акцентував також відомий драматург Єлисей Карпенко, підписуючи твори такими прибраними іменами, як Карпенко-Український, Є.А. Український. Подібні псевдоніми відбивали авторську стратегію – творити український національний простір, заявляти про себе літературою в іншомовному світі.

Автопрезентацію розцінюють як дії, до яких, за Богданом Войцішке, вдається особа, щоб справити певне враження про себе, досягти бажаного результату, заручитися підтримкою [Wojciszke 2002]. Способів створення вражень, привернення читацької уваги чимало, деякі з них варто відносити до вже апробованих, як, наприклад, самопрезентацію, в основу якої було покладено рідні топоніми: назви сіл, міст, річок тощо.

Особливо частотними були прибрані імена, утворені від назви рідного села. Вихідці із сіл масово представляли себе утвореними від них іменами: поет, прозаїк, гуморист, сатирик Теодор Курпіта із галицького села Ремезівка скористався псевдонімом Ремезівський; літературознавець, мовознавець, фольклорист, публіцист Петро Одарченко із села Римарівка Гадяцького повіту тодішньої Полтавської губернії акцентував свою україноцентричну позицію псевдонімом П. Римаренко, актуалізуючи притаманний українським прізвищам суфікс -енко. Уродженець Полтавщини, письменник, перекладач, художник, громадський діяч Василь Королів, який, попри те, що здобув духовну освіту, не пішов шляхом батька – православного священника, згодом настоятеля Свято-Троїцької церкви в Диканьці, а скористався лише назвою цього легендарного села для творення псевдоніма В. Диканський, завдяки чому наголосив на зв'язку з цією легендарною місцевістю та гоголівськими традиціями.

Топонімічну прив'язку мала і самопрезентація вже згаданого Максима Славинського, який народився в селі Ставище на Київщині, тому підписував свої твори похідними від назви цього села прибраними іменами: М. Ста-

винський, Стависький. Подібне явище мало місце і в самопрезентації Юрія Тищенка – письменника, перекладача, публіциста, видавця, який народився в українському селі Салтичія, назва якого походила від тюркського слова “грязюка”, тому автор і називав себе Юр. Салтичівським, а також Юрієм Азовським, адже село знаходилося недалеко від Азовського моря.

Неодноразово апробована модель автопрезентації, в основу якої були покладені рідні топоніми, набула визначального значення для українських експатріантів, які намагалися компенсувати втрату рідної землі духовним зв'язком із нею. Літературознавець, критик, громадський і політичний діяч Володимир Дорошенко актуалізував зв'язок із полтавським селом Білоцерківка, де минуло його дитинство, псевдонімом Білоцерківець. Письменник, публіцист, історик Панас Феденко, який народився в селі Веселі Терни на Катеринославщині, став Тернівським. За літературними іменами, що виникли від назв населених пунктів, можна було простежити географію письменників-експатріантів, які демонстрували в такий спосіб зв'язок із рідним краєм, творили віртуальний світ, маркуючи його знаками українського простору.

Щоб привернути увагу читачів і бути почутим, Роман Завадович підписав збірку віршів для дітей *Пісня про княжу Україну* (1955) літературним ім'ям Володимир Переяславець, утвореним від назви одного з найдавніших міст Русі – Переяслав. У збірці в доступній формі подано історію київських і галицько-волинських князів: Олега Віщого, Святослава Завойовника, Ігоря Рюриковича, його дружини Ольги, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Романа Даниловича, Данила Галицького. Крім цього імені, автор мав у своєму арсеналі описовий псевдонім Роман зі Славної, що вказував на місце його народження в селі, яке було назване на честь козаків, які, здобувши перемогу над поляками у Зборівській битві (1649), одружилися з дівчатами з сусіднього поселення й заснували село Славна, назва якого відбивала, можливо, й амбіції самого автора.

У зв'язку з регіональною вкоріненістю літераторів, зокрема уродженців Подільської чи Волинської землі, траплялися збіги. Псевдонім Подоляк обирали: по-перше, громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, учений Олександр Лотоцький; по-друге, старшина Армії УНР, поет, драматург, театральний діяч Микола Чирський; по-третє, культурний діяч, історик, публіцист, літературознавець Григорій Костюк. Отже, в українській літературі було аж троє Подоляків, проте один Буковинець (Павло Савчук), одна Галичанка (Олена Кисілевська), одна Слобожанка (Любов Дражевська), троє представників Волині – Волиняк, Волинський та Волинянка, за якими ховалися такі уродженці цього краю, як письменник, педагог, журналіст Петро Четет, поет, прозаїк, драматург Юрій Косач і прозаїк, журналіст, редактор Улас Самчук, який обрав жіночий варіант цього псевдоніма. Крім згаданих, псевдонімом Волинець підписувався ще Михайло Драгоманов. Наведені

приклади підтверджують усталеність подібної самоназви, що дозволяла акцентувати духовний зв'язок із регіоном і сприяла згуртуванню земляків за кордоном, проте іншомовному, не дуже поінформованому читачеві лишалася незрозумілою.

Автопрезентацію доречно розглядати як процес, на який впливають як соціальне середовище, так і обставини особистого життя, особливо походження. Так, Юрій Косач увійшов у літературу, як зауважував Роман Горак, „з посвідченням роду Косачів: Михайла Драгоманова, бабусі Олени Пчілки, дядька Михайла Косача, відомого як Михайла Обачного, і найбільшого з цього роду – Лесі Українки” [Горак 1990: 54]. Амбітні плани початківця виявилися в обраному ним для свого літературного дебюту прибраному імені Орлине Перо, яке експлікувало його претензії на винятковість та елітарність. З-поміж інших літературних імен (Я. Косарич, Г. Рославець, Андрій Скиба, Гордій Крига, Вадим Іскра, Ю. Р-ко, Бобрієвич, Гордієнко, Пілігрим, Роман Мстиша, Омега та ін.) привертає увагу приbrane ім'я Колодяжинець, яке було утворене від назви села Колодяжне на Волині, де він, як підтверджує метрична книга православної парафії цього села, народився.

Непоследовний, схильний до екстраординарних дій Юрій Косач не раз змінював свої захоплення, ідейно-політичні орієнтації і, відповідно, псевдоніми. Окремі з них, як Вадим Іскра, відбивали особливості його емоційної вдачі, адже він не раз спалахував, мов іскра, без належних на те підстав, інші – мандрівний спосіб його життя (Пілігрим), ще інші – захоплення історією (Роман Мстиша):

Біографія і творчість Ю. Косача – як два паралельні сюжети – доповнюють і продовжують одна одну, а кожна з ролей, у якій він себе проявив (прозаїка, поета, драматурга, критика, перекладача, редактора тощо), усе ще приховує чимало несподіванок і відкриттів... [Vasylenko 2020: 97].

Однією з таких несподіванок стало використання імені літературного героя роману *Володарка Понтиди* Юрія Рославця як псевдоніма. У передмові до роману автор характеризував його як антигероя, який „не володіє своєю долею, а, навпаки, доля володіє ним” [Kosach 1987: 7], адже закоханий Рославець потрапив під вплив претендентки на царський трон княжни Дараган-Тараканової. Псевдонімом Ю. Рославець автор підписав опубліковану в редакції ним літературній газеті „Обрії” новелу *Голярня біля скверу*, яка розкривала стан вихідця з Умані, який, хоч і прожив у США 35 років, але так і не відчув себе своїм („А Америка, чоловіче мій, край не наський...”). В устах героя озивалися грікі авторефлексії, які змушували письменника не раз кидатися від одних крайнощів до інших. Цікаво, що в арсеналі Юрія Косача були два варіанти псевдоніма Рославець – з ініціалами Ю. та Г., що, очевидно, означали світський та церковний варіанти його імені.

Автопрезентація дозволяє експлікувати зміну бачення своєї письменницької місії, появу, за драматургічною концепцією Ервінга Гоффмана [Goffman 1959], нової ролі, яку письменник міг на себе взяти. Так, Ігор Качуровський, щоб не бути в ролі свого трохи старшого тезки – Ігоря Костецького, за якого його не раз приймали, адже обоє знайшли притулок у Німеччині, обоє реалізували себе в різних мистецьких сферах, наважився відмежуватися від нього, тому обрав псевдонім Некостецький. До того ж, його колега мав батькове прізвище Мерзляков, але від нього свідомо відмовився на користь материного, яке вже згодом стало його офіційним. Костецький як модерніст відзначався бажанням експериментувати, відтворювати суб'єктивні враження, змушував читача розгадувати складні місця у своїх творах. Як прихильник зовсім інших, неокласичних традицій Ігор Качуровський, очевидно, щоб акцентувати свою інакшість, відмінність від автора-експериментатора, підкреслив це псевдонімом Некостецький, таким чином привертаючи увагу відразу до обох: до себе та свого колеги по перу.

Митець може свідомо чи підсвідомо коригувати свій імідж, прояснювати його за допомогою своїх персонажів, як це зробила, скажімо, письменниця, публіцистка, громадська діячка Ярослава-Оксана Гаращак (у першому шлюбі Ласовська, у другому – Куліш як дружина Володимира Куліша). У романі *Альбатроси*, описуючи життя талановитої галицької молоді 1920–1940 років, до якої вона сама належала, письменниця порівнювала її з величними морськими птахами, які вражають красою свого лету. Цілком можливо, що це порівняння було навіяне поезією французького поета-символіста Шарля Бодлера *Альбатрос* зі збірки *Квіти зла*, адже в ньому зіставлено поета з “володарем блакиті”, який на землі почувається, мов у в'язниці. Принаймні, подібну інтерпретацію героя роману *Альбатроси*, який авторка підписала морським псевдонімом Керч, використавши однойменну назву одного із найстаріших міст Східної Європи, що знаходиться на узбережжі Керченської протоки, підтримав один із прототипів цього твору – мистецтвознавець, критик, художник Володимир Ласовський. “Розлука з рідною землею і чужі небеса не були стимулом для виникнення нових предивних візій, фіксованих хоч би на клункових паперах. Він [тобто галицький альбатрос. – Примітка авторів] пірнув сірим інкогніто в еміграційну твань і десь там в Австралії, Бразилії чи Парагваї звеселяє своє оточення повною непристосованістю до життя, своєю безпорадністю в найнескладніших побутових справах. Сказано: альбатрос на суходолі...” [Ласовський 1957: 9]. Для відірваних від рідного ґрунту українських літераторів цей образ був близьким і знаковим.

Цікаву автопрезентаційну модель продемонстрували ті письменники, які вирішили сховатися за ім'ям літературного героя, зробивши його носієм своїх ідей. Особливо активно для цього були залучені персонажі творів Тараса Шевченка: псевдонімом Микити Мандрики став Гамалія з його однойменної

історичної поеми, прибраними іменами Богдана Кравціва та Юрія Тищенка був Галайда з поеми *Гайдамаки*. Ім'я цього персонажа, що називало бездомну людину, імпонувало також Теодорові Курпті, який в автопрезентації зберіг не лише прізвище, а й ім'я героя – Ярема.

Привабливими для авторів були і персонажі творів Миколи Гоголя. Так, поет і драматург Тарас Боровець узяв ім'я головного героя Тараса Бульби, який власноруч покарав свого сина-зрадника, щоб, очевидно, наголосити на своїй непримиренності до відступників. Публіцист, критик, видавець та меценат Федір Матушевський узяв ім'я Шпоньки – героя незакінченої повісті Миколи Гоголя *Іван Федорович Шпонька та його тітонька*, що зображувала безуспішні тітчині спроби одружити тридцятивосьмирічного небожа, який після відставки господарював на своєму хуторі.

Поет, прозаїк, гуморист Богдан Нижанківський скористався ім'ям борсука із казки Івана Франка *Лис Микита* – Бабай. Під цим псевдонімом вийшли три збірки його творів: *Вірші іронічні, сатиричні й калічні* (1959), *Каруселя віршів* (1976), *Марципани і витребеньки* (1983). Поява нового псевдоніма знаменувала народження нової іпостасі автора, зокрема сатирично-гумористичної.

На автопрезентацію впливали цільова аудиторія, письменницька стратегія – заручитися підтримкою, створити чи відкоригувати певне враження, іноді бажання змінити імідж. Нерідко поява нового літературного імені відбувала виникнення нової якості, що потребувала свого вербального підтвердження. Так, син репресованого драматурга Володимир Куліш для гумористичних творів обирав псевдонім Серафима Гусочка, а повісті, як, наприклад, про безпритульних *Пацани*, він підписав своїм прізвищем. Отже, приbrane жіноче ім'я служило розрізненню окремих видів його творчої діяльності.

Інколи на автопрезентацію впливали колеги по перу, видавці. Так, поет, прозаїк Олександр Флоринський-Флорук збирався підписати свої перші твори назвою свого рідного міста, проте йому порадили скористатися назвою лівої притоки Дністра, що протікає через Кам'янець-Подільський, і таким чином він на все життя став Смотричем, а не Кам'янцем, як планував.

У творчій практиці літераторів знайшли відображення подібні автопрезентаційні колізії. Народження нового автора – Мартина Задеки – не де-небудь, а в самій редакції газети *Українські вісті* показав прозаїк, драматург, гуморист, журналіст Іван Антипенко:

А далі моя справа пішла як по маслу. Того ж таки дня мене охристили. За хрищеного батька був міністер освіти та культури Новоульмівської діпідержави Іван Дубинець. Хрищена мати – Марина Василівна Воскобійник. Назвали мене Мартином, та ще й Задекою, – на честь того самого Мартина Задеки, про якого Олександр Пушкін писав:

То был, друзья, Мартин Задека,

Глава халдейских мудрецов,

Гадатель, толкователь снов [Гак 1973: 318–319].

Отже, завдяки посередництву роману Александра Пушкіна *Евгений Онегин*, де кілька разів згадувався улюблений сонник Тетяни Ларіної, з якого вона намагалася зрозуміти значення своїх снів, з'явилося ще одне літературне ім'я Івана Антипенка – Мартин Задека.

Трагікомічний випадок автопрезентації, яка, щоправда, зводилася до глобифікації особистих заслуг, показав у сумній оповідці *Пропище самоувічнення* Василь Чапленко (автонім – Василь Чапля). Героєм цієї оповідки стає український письменник Грицько Моклиця, який – усупереч непривабливому прізвиську – обрав собі гучне ім'я Олесь Україненко і ще за життя подбав про своє увічнення. Купивши землю на цвинтарі, він встановив собі добротний мармуровий пам'ятник із викарбуваними на ньому заслугами перед українським народом, проте несподівано загинув в автокатастрофі, тому був похований у зовсім іншому місці. А майбутні шанувальники його таланту так і не змогли розшукати ні його патріотичних творів, ні спадкоємців, які б розповіли про його творчу діяльність, ні навіть його тлінних останків, адже під мармуровою плитою земля лишилася незрушеною. Василь Чапленко привертав увагу до ще одного явища емігрантського життя – асиміляції; вона призвела до того, що діти колишніх експатріантів „ставали «американцями» та «канадцами» і вже не цікавилися навіть творами таких талановитих письменників, як герой нашої сумної оповідки” [Chaplenko 1979: 36].

В очікуванні прихильної реакції читачів письменники вдавалися до літературних імен-самохарактеристик. Ян Стоколос – так назвав себе письменник, літературознавець, журналіст, редактор, літературний і театральний критик, бібліограф, видавець, політичний і громадський діяч Павло Богацький. Поетичною образністю відзначався і псевдонім Яр Славутич, за яким ховався Григорій Жученко, який пережив розкуркулення родини і чудом уцілів, вирвавшись на волю крізь продірявлений дах товарного потяга, що віз його та батька разом із тисячами подібних на неминучу загибель. Своє літературне ім'я Яр Славутич утворив від імені язичницького бога Ярила, який символізував родючу силу весняного сонця, та поетичної назви річки Дніпро. З часом цей псевдонім став його офіційним ім'ям.

На автопрезентації українських літераторів позначалося іншомовне оточення. Спроби адаптуватися до нього виявили Роман Колісник (Walter Cap), Василь Королів-Старий (Amator), Микита Мандрика (Rusticus). Письменник, публіцист, журналіст, громадсько-політичний діяч Віталій Бендер скористався транслітерованими словами з англійської мови (Ол. Райт, О. Кей), щоб справити позитивне враження на своїх читачів.

Висновки

Автопрезентація за допомогою свідомо обраного псевдоніма чи вимушено зміненого прізвища дозволяла переслідуваним в Україні митцям уникнути депортації, продовжити творчу діяльність у вільному світі, щоб розповісти читачам про пекло сталінської доби, уберегти рідних від розправи.

Свідомо обрані авторами літературні імена мали важливе значення для самопрезентації, адже дозволяли виявити свої творчі інтенції, транслювати читачеві інформацію про себе, тому літератори іменували себе то Українцем, то Українським, то Славутичем. Письменники-експатріанти насамперед із політичних міркувань вдавалися до приховування власних імен, але були, крім цього, й інші причини: немилозвучність, скажімо, прізвища, як у Василя Чаплі, наявність тезок, як, наприклад, в Олексі Гай-Головка, який уже мав попередника в особі автора роману *Бур'ян* – Андрія Головка.

При цьому письменники, щоб привернути увагу читача та заявити про себе, намагалися обрати промовисте ім'я, яке б несло позитивний енергетичний посил, викликало асоціації з рідним краєм, відбивало б (у разі потреби) спроби змінити імідж чи обрати нову для себе роль, скажімо, сатирично-гумористичну. Щоб уникнути агресивних випадів з боку своїх потенційних опонентів, автори друкували сатирично-гумористичні твори тільки під прибраними іменами. У цьому разі процес автопрезентації служив розрізненню різних видів творчої діяльності.

Висловлені міркування не претендують ні на повноту, ні на вичерпність спостережень, адже йдеться про перші спроби узагальнення та систематизації значного емпіричного матеріалу, який дає література українського зарубіжжя повоєнної доби. Перспективи подальших досліджень автопрезентації українських письменників-експатріантів полягають у залученні значно більшої кількості імен, виявленні формату та заголовкового комплексу опублікованих за межами України художніх творів, визначенні наративної стратегії їх авторів.

References

- Bahrianyi I., *Chomu ya ne khochu vertatys do SRSR?* 1946, <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1210>.
- Chaplenko V., *Propashche samouvichnennia*, [v:] Chaplenko V., *Mii holos u pusteli. Beletrystyka i polemika*, New-York: nakladom autora, 1979, s. 35–44.
- Drazhevska L., *Pershi kroky „nedostrilianykh” ukrainsiv u povoiennii Amerytsi (Ochyma svidka)*, „Slovo i chas”, 1991, no. 10, s. 28–34.
- Goffman E., *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Anchor, 1959.

- Hak A. (Martyn Zadeka), *Moia pratsia v hazeti...*, [v:] Hak A., *Vid Huliai-Polia do New-Yorku. Spohady*, Novyi Ulm – Filiadelfiia: Drukarnia „Ukrainskykh vistei”, 1973, s. 315–326.
- Horak R., *V poshukakh dukhovnoho khliba*, „Dzvin”, 1990, no. 1, s. 53–56.
- Horbatiuk V., *Anatol Yuryniak: taiemnytsia spravzhnoho imeni*, „Vitchyzna”, 2006, no. 7–8, http://vitchyzna.ukrlife.org/7_8_06gorb.htm.
- Hrabovych H., *U poshukakh velykoi literatury*, Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii, 1993.
- Klen Yu., *Dumky na dozvilli*, „Slovo i chas”, 1991, no. 4, s. 46–54.
- Kosach Yu., *Roman antyheroia (Slovo vid avtora)*, [v:] Kosach Yu., *Volodarka Pontydy: roman*, New York: Novi obrii, 1987, s. 3–7, <https://web.archive.org/web/20211029073137/https://diasporiana.org.ua/proza/1956-kosach-yu/volodarka-pontidi/>.
- Kozak S., *Problema Di-Pi v chasopysi “Ukrainski visti”*, „Visnyk Knyzhkovoi palaty”, 2013, no. 11, s. 32–34.
- Kozak S. (red.), *Planeta Di-Pi: literaturni ostrovy*, Kyiv: Yaroslaviv Val; NAN Ukrainy, In-t literatury im. T.H. Shevchenka, (Seria: Ukrayinska diaspora: literaturna bibliohrafiia), 2021.
- Lasovskiy V., *Slovo pro albatrosa*, [v:] Kerch O., *Albatrosy. Roman*, Buenos-Ayres: Vyd-vo Yu. Serediaka, 1957, s. 7–10.
- Matsko V., *Nevidomyi Oleksander Smotrych (Florynskyi): lystuvannia z Vitaliiem Matskom (28 kvitnia – 90 rokiv z dnia narodzhennia pysmennyka)*, „Slovo i chas”, 2012, no. 5, s. 94–107, <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/144921>.
- Prosalova V.A., *Biohrafichni chynnyky psevdonimiky ukrayinskykh literatoriv u taborakh Di-Pi*, „Synopsis: tekst, kontekst, media”, 2024, no. 3 (30), s. 215–224, <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.3.9>.
- Solovey O., *Ne datysia v ruky. Dopovid na deviaty richnii Konferentsii pry Illinoiskomu universyteti v Urbani (cherven 1990)*, „Suchasnist”, 1991, no. 7–8, s. 193–198.
- Syvachenko H.M., *Prorok ne svoiei vitchyzny. Ekspatriantskyi “metaroman” Volodymyra Vynnychenka: tekst i kontekst*, Kyiv: Alternatyvy, 2003.
- Vasylenko V., „Fenomen rozdvoyenoho oblychchya”: Yuriy Kosach na perekhresti mifu y ideolohii, „Slovo i chas”, 2020, no. 5 (713), s. 96–113.
- Wojciszke B., *Autopromocja i autodesperacja: kwestionariusz stylów autoprezentacji*, „Psychologia Jakości Życia”, 2002, t. 1, s. 145–171.